

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

1

LI

Vilnius 2021

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

1

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

1

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEPa), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).

Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:

<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

STRAIPSNIAI

DARIUS BARONAS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVOS VALDOVŲ GEDIMINO IR ALGIRDO PRIGIMTINIO TEISINGUMO DOKTRINA TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ ASPEKTU

ANOTACIJA. Šiame straipsnyje nagrinėjama Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Gedimino (1316–1341) ir Algirdo (1345–1377) laiškuose reprezentuojama teisingumo samprata. Ji atskleidžiama pasitelkiant vėlyvųjų viduramžių epochos politinių idėjų istorijos tyrimus. Atliekant šį lyginamojo pobūdžio tyrimą, siekiama: pirma, identifikuoti lotyniškosios Europos politinio mąstymo sroves, turinčias sąlyčio taškų su tuo, ką sąlyginai galima vadinti prigimtinio teisingumo lietuviškąja versija; antra, išryškinti tas lotyniškosios Europos politinio mąstymo sroves, kurių tapomas tarptautinių santykių vizijas galėtume laikyti labiausiai nederančiomis su Gedimino ir Algirdo laiškuose reiškiamais principais.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Gediminas, Algirdas, politinė kultūra, teisingumas, Lietuva, viduramžių Europa, Bizantija.

ANNOTATION. This article seeks to explore the notion of justice in the letters of grand dukes Gediminas (1316–1341) and Algirdas (1345–1377) of Lithuania. To provide the right context, use is made of studies of late medieval political ideas. This comparative investigation has been carried out in order to identify schools of Latin medieval political thought that share common ground with what we might call a Lithuanian version of natural justice. On the other hand, an attempt is

made to identify views of political life and cultural interaction that represent a stark contrast with the principles of Christian and non-Christian coexistence expressed in the letters of the above-mentioned Lithuanian pagan rulers.

KEYWORDS: Gediminas, Algirdas, political culture, justice, Lithuania, medieval Europe, Byzantium.

Įvadas

Akivaizdu, kad mūsų laikais itin išsivysčius mokslui, atskirų sričių specialistai tiek įsigilinę į savo specializaciją, kad jiems nelengva susikalbėti net su tos pačios mokslo srities kolegomis¹. Ne išimtis ir istorijos mokslas, kuriame specializacija naudinga, bet ir kelia pavojų, kad smulkių tyrimų gausybėje ims nebesimatyti tam tikros bendruomenės, tautos, šalies ar net visos civilizacijos raidos kryptis. Šiam pavojui ir sąmoningai, ir instinktyviai priešinamasi kuriant istorijos sintezes, kurių svarbiausia rišamąją medžiagą tampa pasakojimas. Nuo Egipto faraonų ir graikų dainiaus Homero laikų tinkamiausią medžiagą istorinę sąmonę kuriantiems pasakojimams teikdavo valdovų atlikti įstabūs žygiai ir didingi darbai. Taip atsirasdavo tekstai, toliau kuriantys ir palaikantys bendruomenę, kuriai jie buvo ypač svarbūs, nes tapdavo vienu iš jos tapatybės kertinių akmenų. Frankų atveju tai vyskupo Grigaliaus Tūriečio „Dešimt istorijos knygų“, anglosaksų – benediktino Bedos Garbingojo „Bažnytinė anglų tautos istorija“, Kijevo Rusios – „Būtųjų laikų pasakojimas“. O bendrai paėmus, Europos tautų formavimuisi nuo pat viduramžių ypač reikšmingas Šventasis Raštas, išverstas ir platinamas nacionalinėmis kalbomis². Visuose šiuose veikaluose nesunkiai galime aptikti valdovų dinastijas. Galimybė ir gebėjimas parodyti teisėtą valdovų seką tapdavo svarbiausiu argumentu, leidžiančiu legitimuoti tam tikros dinastijos valdžią³. Nėra valdovų – nėra šalies, taip trumpai galima apibūdinti viduramžių realijas, kurias iliustruoja pavyzdžiai iš Vengrijos, Čekijos, Lenkijos, Skandinavijos ar Rusios⁴. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atveju tokiu valdžią ir bajoriš-

¹ Rašant šį straipsnį panaudota dalis medžiagos, pristatytos IV Lietuvos istorikų suvažiavime Kaune skaitytame pranešime „Daugiaveidis Gediminas“ (2017 09 15). Už konsultacijas ir pastabas nuoširdžiai dėkoju prof. Alvydui Jokubaičiui ir vienam anonimiam recenzentui. Visi galimi trūkumai yra vien šio straipsnio autoriaus atsakomybė.

² A. Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge, 1997, p. 185–209.

³ Žr., pvz., E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, 1997 (I leidimas 1957), p. 314. D. N. Dumville, *Kingship, genealogies and regnal lists, Early Medieval Kingship*, ed. by P. H. Sawyer, I. N. Wood, Leeds, 1977, p. 72–104.

⁴ *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*, ed. N. Berend, Cambridge, 2007.

kąją visuomenę legitimuojančių tekstu galime laikyti LDK XVI a. kronikininkų sukurtą legendą apie romėnišką Lietuvos bajorų kilmę⁵. Drįstume manyti, kad tam tikrą, nors aiškiai ne tokio masto panašų vaidmenį šių dienų Lietuvoje atlieka ir Lietuvos valdovo Gedimino laišakai (1322–1323), kuriems ir skirsime specialų dėmesį⁶. Taip pat vertingas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo 1371 m. laiškas Konstantinopolio patriarchui Filotėjui (1353–1354 ir 1364–1376), nors palyginti su Gedimino laiškais šis tekstas yra gerokai trumpesnis, proziškesnis, retoriškai ne toks įtaigus⁷.

⁵ R. Petrauskas, Palemon und die vier Sippen: Die römische Abstammungstheorie der Litauer, *Abstammungsmythen und Völkergenealogien im frühneuzeitlichen Ostseeraum*, hg. von S. Donecker (Ser. *Studien zur Geschichte der Ostseeregion*, Bd. 2), Greifswald, 2020, S. 195–209 (su nuorodomis į literatūrą).

⁶ Šiuo metu yra parankus kritinis jų leidimas: *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans. Gedimino laišakai*, par. S. C. Rowell, Vilnius, 2003. Mūsų istoriografijoje pamatiniai Gedimino laiškų tyrimai tebėra straipsniai, paskelbti rinkinyje *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, ats. red. M. Vaicekaskas (*Senoji Lietuvos literatūra*, t. 4), Vilnius, 1996. Iš ankstesnių pravartu nurodyti šiuos: J. Wyrozumski, Próba chrystianizacji Litwy w czasach Giedymina, *Analecta Cracoviensia*, 1987, t. 19, p. 73–85; S. C. Rowell, The letters of Gediminas: “Gemachte Lüge?” Notes on a controversy, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1993, Bd. 41, S. 321–360.

⁷ Lietuvių „basilėjaus“ Algirdo laiško patriarchui Filotėjui nuorašas yra išlikęs Konstantinopolio patriarchato raštų registre, saugomame Austrijos nacionalinėje bibliotekoje Vienoje, Graikiškų rankraščių rinkinyje (Nr. 47). Dažniausiai cituojama Algirdo laiško publikacija originalo kalba pateikiama leidinyje *Acta Patriarchatus Constantinopolitani, 1315–1402* (toliau – APC), ed. F. Miklosich, I. Müller, Wien, 1860, vol. 1, no. 320, p. 580–581. Iš čia jis buvo perspausdintas su vertimu į rusų kalbą leidinyje: *Русская Историческая Библиотека* (toliau – РИБ), т. 6, Санкт-Петербург, 1880, Приложение № 24, ст. 135–140. Vertimas į lietuvių kalbą: M. Ročka, Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui, M. Ročka, *Rinkiniai raštai*, sud. M. Vaicekaskas (*Senoji Lietuvos literatūra*, t. 11), Vilnius, 2002, p. 17–18. Iš svarbesnių Algirdo laiško tyrinėjimų galima nurodyti šiuos: J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia: A Study of Byzantine-Russian Relations in the Fourteenth Century*, Crestwood–New York, 1989, p. 187–197; M. Ročka, min. veik., p. 11–17; M. Salamon, Cyprian (Kyprianos, Kiprian) the metropolitan of Kiev and Byzantine policy in East-Central Europe, *Byzantium and East Central Europe*, ed. by G. Prinzing, M. Salamon (*Byzantina et Slavica Cracoviensia*, vol. 3), Cracow, 2011, p. 224–227; J. Preiser-Kapeller, „Konfessionswechsel“ als Drohung. Beobachtungen zum Aufstieg des Kyprianos zum Metropoliten von Kiev und Litauen (1375) im Kontext der Politik des Patriarchats von Konstantinopel an Kontaktzonen zur Westkirche im 13. und 14. Jahrhundert, *Church Union and Crusading in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, ed. by C. Gastgeber (*Transylvanian Review*, vol. 18, suppl. 2), Cluj-Napoca, 2009, p. 259–263; P. A. Беспалов, О письме Ольгерда патриарху Филофею, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2015, № 2(60), с. 49–62. Pats Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui Filotėjui turi būti datuojamas 1371 m. Tokio datavimo argumentai pateikiami: *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople, Vol. I/5: Les Actes des Patriarches. Les Regestes de 1310 a 1376*, ed. J. Darrouzès, Paris, 1977, no. 2635, p. 536–537. Anksčiau cituotuose straipsniuose daugiausia dėmesio skiriama tiems Algirdo laiške esantiems politinės istorijos aspektams, kurie dažniausiai lieka už šio tyrimo nagrinėjamo lauko (Lietuvos valdovo reikalavimai, garsinimai Konstantinopolio patriarchui, politinių įvykių atgarsiai ir pan. Mūsų pozicija šiais klausimais išdėstyta: D. Baronas, S. C. Rowell, *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius, 2015, p. 168–174). Požiūris į Ldk Algirdo laišką iš literatūros istorijos perspektyvos: K. Svarevičiūtė, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo graikiškas laiškas Bizantijos epistolografijos kontekste, *Literatūra*, 2011 53(3), p. 89–99.

Lietuvos valdovų Gedimino ir Algirdo laiškus nagrinėja ne viena tyrėjų karta. Tačiau jų niekada nebus galima iširti „iki galo“. Lyg jie būtų tam ir sukurti, kad per jų autorius būtų mezgamas dialoginis santykis su praeitimi. Toks dialogas – tai nuolatinė pastanga adekvačiau pažinti ir suprasti praėjusių amžių realijas ir konkrečių individų veikimo jose galimybes. Sunkiai pervertinamą reikšmę istorijos pažinimui turi praėjusių epochų žmonių liudijimai apie save pačius ir savo metą. Ankstyvųjų naujųjų, naujųjų ir naujausiųjų laikų egodokumentinių liudijimų gausa atveria ir plačias galimybes, ir kuria tam tikras (visų pirma atrankos) problemas⁸. Lygiaverčių liudijimų stoka iš viduramžių epochos, aišku, neužkerta kelio panašiems tyrimams, tačiau kuria kur kas subtilesnes ir sunkiau įveikiamas (visų pirma interpretavimo) problemas⁹. Tokio pobūdžio problemos ypač aštriai išryškėja susidūrus su pagonybės laikų Lietuvos valdovais. Nors mūsų istoriografijoje įprasta priešpriešinti pagonišką ir krikščionišką Lietuvą, ši tikiybė („konfesinė“) takoskyra neturėtų kurti įspūdžio apie prarają, skyrusią senąją epochą nuo naujosios, prasidėjusios kartu su Lietuvos krikštu 1387 m. Todėl šio straipsnio tematikai gana svarbios yra pagoniškąją Lietuvą ir jos visuomenę apibūdinančios sakininės kultūros kategorijos, kurių pažintinį perspektyvumą tiriant tiek pagoniškosios, tiek krikščioniškosios Lietuvos visuomenę pademonstravo Egidijus Banionis ir Vytautas Ališauskas¹⁰.

Gedimino laišakai ir popiežiaus legatų pasiuntinių ataskaita apie jų vizitą Vilniuje 1324 m. rudenį – Europos istorijos kontekste išskirtiniai dokumentai, nes juose pagonis valdovas, sakininės kultūros atstovas, demaskuoja ir kritikuoja civilizuoatame krikščioniškame pasaulyje kerojusias blogybes. Reta tokios kritikos analogų, pasiekusių mūsų dienas. Gedimino laiškų išskirtinumas seniai pastebėtas ir deramai įvertintas. Jie nuo seno minimi istoriografijoje, o geriausias mūsų laikų kolektyvinės pastangos pavyzdys juos perprasti yra jau cituota knyga „Metraščiai ir kunigaikščių laišakai“. Joje įvairių sričių specialistai pateikė interpretacijas, rodančias, kaip galima „išgliaudyti“ Gedimino laiškuose reiškiamas mintis ir pamėginti atskleisti tikruosius jo ketinimus. Keliamas pagrindinis nuo seno ramybės tyrėjams neduodantis klausimas – norėjo Gediminas krikštytis ar ne? Skirtingi autoriai pateikia įvairias versijas ir argumentus. Šią mįslę uždavęs Lietuvos val-

⁸ Žr. *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sud. A. Pacevičius, Vilnius, 2014.

⁹ Įdomų bandymą „prisikasti“ iki Vokiečių ordino didžiųjų magistrų asmenybės bruožus praskleidžiančių žinučių, užfiksuotų jų laiškuose, pateikia: S. K u b o n, *Die älteren Briefregister des Deutschen Ordens – eine Sammlung auch von Selbstzeugnissen? Quellenkundliche Überlegungen zur Erschliessung und virtuellen Rekonstruktion der ehem. Hochmeister-Registranten, Neuere Editionen der sogenannten „Ego-Dokumente“ und andere Projekte in den Editionswissenschaften. Editions wissenschaftliches Kolloquium, 2013*, hg. von H. Flachenecker und J. Tandecki; unter Mitarbeit von K. Kopiński, Toruń, 2015, S. 283–291.

¹⁰ E. B a n i o n i s, *Žodžio ir papročio kultūros pėdsakai Gedimino laiškuose, Metraščiai ir kunigaikščių laišakai...*, p. 22–40; V. A l i š a u s k a s, *Sakymas ir rašymas: Kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2009.

dovas Gediminas leido suprasti, kad „kol popiežiaus pasiuntiniai... neatvyks pas mane, Dievas žino, kas yra mano širdyje“¹¹. Šiame straipsnyje sąmoningai laikomės atokiai nuo krikšto priėmimo problematikos, pagrindinį dėmesį sutelkiame į pagonių ir krikščionių „dialogą“.

Pagoniškos Lietuvos visuomenės ir jos ryškiausių reprezentantų (didžiųjų kunigaikščių) veikimo pažinimo ir supratimo paradoksalumą sąlygoja tai, kad norėdami pažinti jų sakytinės kultūros universumą galime remtis tik negausiais, beveik visada svetimšalių perpasakotais ir visada ne lietuvių kalba užrašytais tekstais. Nors šiuo metu jau gana aki-vaizdu, kad didžiausia tikimybė aptikti naują, iki šiol nežinomą ar nepanaudotą informaciją susijusi su XV a. šaltiniais, vis dėlto bent kaip teorinę galimybę palikime prielaidą, kad tebeegzistuoja galimybė rasti vieną kitą iki šiol nežinomą žinutę apie ankstyvuosius Lietuvos istorijos amžius (XIII–XIV a.). Kai informacijos kiekis toks ribotas, net ir smulki žinia bus itin vertinga¹². Dabar reikia skaityti ir skaityti vadinamuosius „seniai žinomas“ tiesiogiai ir netiesiogiai su Lietuva susijusius šaltinius¹³. Ankstyvosios Lietuvos istorijos tyrėjams ypač aktualios historiografijos platybėse sklindančios metaforos, kad tyrėjas turi mokėti derinti kurmio ir erelio regėjimo lauko perspektyvą, nujausti, kokie yra privalumai ir trūkumai po tyrimų pievą ropojant kaip šimtakojui ir čia pat plevenant lyg drugeliui. Derinant tokias skirtingo lygio – archyvinę, tekstologinę ir istoriografinę – perspektyvas neužsisklendžiama siauros specializacijos rėmuose, gaunama naujų įžvalgų ir taip prisidedama prie geresnio ir įvairiapusiškesnio tiriamų fenomenų supratimo. Tokia perspektyva pravarti visur, bet, manding, ypač ten, kur, kaip ankstyvosios Lietuvos istorijos atveju, rašytinių šaltinių negausu, jie pažirę po įvairiausias šalis ir užfiksuoti įvairiomis kalbomis (lotynų, vokiečių, senovės rusų, graikų ir kt.).

Nors lituanistinėje historiografijoje jau yra deramo lygio monografijų apie tokius valdovus kaip Mindaugas, Traidenis, Gediminas, Kęstutis, Jogaila ir Vytautas, reikia pažymėti, kad norėdami šias asmenybes išvysti ne politinės, bet kultūros ir kasdienybės istorijos perspektyvoje dažniausiai esame priversti remtis itin šališkų šaltinių šykščiais vertinimais, užuominomis ar net nutylėjimais¹⁴. Žinome, kad Traidenis buvo ūmas

¹¹ *Chartularium*, Nr. 22, p. 68 (po 1323 m. rugsėjo 8 d.).

¹² Apie ankstyvuosius Lietuvos istorijos šaltinius žr. Z. I v i n s k i s, *Lietuvos istorijos šaltiniai (Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 3), Klaipėda, 1995; S. C. R o w e l l, Of men and monsters: sources for the history of Lithuania in the time of Gediminas (ca. 1315–1342), *Journal of Baltic Studies*, 1993, vol. 24, no. 1, p. 73–112. Vėliausias stambus XIII a. Lietuvos istoriją liudijančio rašytinio istorijos šaltinio radinys siekia 1979 m.: M. L. C o l k e r, America rediscovered in the thirteenth century?, *Speculum*, 54 (1979), p. 712–726.

¹³ Būtinybė iš naujo atidžiai skaityti seniai paskelbtus rašytinius šaltinius neprarado aktualumo tiriant ankstyvuosius amžius net ir tų civilizacijų ir kultūrų, kuriose nuo giliausios senovės funkcionavo rašto kultūra. Žr., pvz., W. E. K a e g i, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge, 2011, p. 6.

¹⁴ E. G u d a v i č i u s, *Mindaugas*, Vilnius, 1998; A. D u b o n i s, *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*, Vilnius, 2009; A. N i k ž e n t a i t i s, *Gediminas*, Vilnius, 1989; A. K u č i n s k a s,

charakterio ir galėjo terorizuoti Livonijos vokiečių pasiuntinius, jiems pareikšdamas, kad „tai, ką padariau iki šiol, kaip išvysite, yra niekas, palyginti su tuo, ką padarysiu ateityje“¹⁵. Vis dėlto nežinome, kaip jis elgėsi su savo žmona, vaikais ar tėvais. Bene daugiausia detalių apie šeimyninį gyvenimą galima rasti Trakų kunigaikščio Kęstučio gyvenimo ir veiklos aprašymuose, bet tikriausiai tik todėl, kad jis buvo sunkiai sugyvenama, konfliktų ir nesusipratimų su savo vaikais ir kitais giminaičiais turėjusi asmenybė¹⁶. Apie jo brolių, didįjį kunigaikštį Algirdą galima kalbėti kaip apie valdovą, turėjusį gausiausią šeimą ir sugebėjusį išgarsėti, anot rusų metraštininkų, labiau už savo tėvą ar senelį¹⁷. Tačiau paties Algirdo asmenybę galima bandyti apibūdinti dažniausiai sprendžiant pagal jo veiksmus ir elgesį, nes tiesioginių liudijimų apie save jis paliko labai nedaug. Tokio pobūdžio svarbiausiu egodokumentiniu liudijimu galima laikyti jau minėtą 1371 m. Algirdo laišką patriarchui Filotėjui. Jame valdovas akcentuoja bendruosius politinio sugyvenimo principus ir prigimtinių (natūralų) teisingumą, kuris turi galioti nepriklausomai nuo valdovo ir jo pavaldinių išpažįstamo tikėjimo. Tą patį galima įžvelgti ir Gedimino laiškuose.

Prigimtinės teisės samprata viduramžių lotyniškoje Europoje

Įvairių civilizacijų, tautų, visuomenių istorija rodo, kad teisingumo samprata kinta¹⁸. Net tų pačių civilizacijų skirtingomis epochomis – pvz., Europos viduramžių ir naujųjų laikų – prigimtinės teisės samprata, išskyrus patį pavadinimą, turi mažai ką bendro¹⁹. Šiame tekste nesiekiame išsamiai apžvelgti teisingumo sampratų, mums labiausiai rūpi

Kęstutis – Lietuvių tautos gynėjas, Marijampolė, 1938 (naujas leidimas, Vilnius, 1988); J. P f i t z n e r, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, Kaunas, 1930 (naujas leidimas, Vilnius, 1989); A. Š a p o k a ir kt., *Vytautas Didysis, 1350–1430*, Kaunas, 1930 (naujas leidimas, Vilnius, 1988); J. N i k o d e m, *Witold wielki książę litewski (1354 lub 1355 – 27 października 1430)*, Kraków, 2013; *Jogaila*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1935 (naujas leidimas, Kaunas, 1991). Pažymėjus svarbesnes bibliografines pozicijas, tebūnie leista nusistebėti, kad iki šiol nėra šiuolaikiškos monografijos apie Lietuvos didįjį kunigaikštį Algirdą. Geriausia, kas parašyta, tai neseniai naujai išleista monografija: A. M. B u d r e c k i s, *Algirdas: Senovės Lietuvos valstybininkas, jo veikla ir laikai*, New York, 1981 (naujas leidimas, Vilnius, 2020).

¹⁵ A. Dubonis, min. veik., p. 106. *Hansisches Urkundenbuch*, hg. von K. Höhlbaum, Bd. 1, Halle, 1876, Nr. 1015, S. 351 (1287 02 05).

¹⁶ Tam tikras kontroversiškas kunigaikščio Kęstučio charakterio savybes atskleidžia: J. T e g o w s k i, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999, s. 204–205.

¹⁷ М. Д. П р и с е л к о в, *Троицкая летопись. Реконструкция текста*, Москва–Ленинград, 1950, с. 402.

¹⁸ L. Strauss, *Prigimtinė teisė ir istorija*, iš anglų k. vertė A. Radžvilienė, Vilnius, 2017, p. 23.

¹⁹ A. Passerin d'Entrèves, *Natural Law: An Introduction to Legal Philosophy*, London, 1951, p. 9–11.

išsiaiškinti, kokia teisingumo samprata atspindi minėtuose Lietuvos valdovų laiškuose. Vis dėlto turime paaiškinti, kodėl siekdami to tikslo renkamės „prigimtinio teisingumo“ sąvoką ir kaip ją suprantame. Šiame tekste ji atitinka anglų kalba reiškiamą *natural justice* sąvoką, kurią reiktų suprasti kaip siauresnę ir konkretesnę prigimtinės teisės reiškimosi sferą, kurioje veikia tokie principai kaip nešališkumas sprendžiant bylas (*audiatur et altera pars*) ir išlaikomas ryšys su visuotinai galiojančiais moralumo principais²⁰. Tokiai prigimtinio teisingumo sampratai taip pat būdingas trečiosios šalies dalyvavimas sprendžiant bylą tarp dviejų šalių. Šis aspektas, nors ir nesireiškė kaip teisminės tikrovės realija, vis dėlto yra svarbus akcentuojant minėtų Lietuvos valdovų laiškų numanomą auditoriją. Paprastai sakant, tiek Gediminas, tiek Algirdas tikėjosi, kad tokie nešališki teisėjai jų ginče su kryžiuočiais arba maskvėnais turi būti, atitinkamai, arba popiežius, arba Konstantinopolio patriarchas. Todėl galime drąsiai manyti, kad Gediminas ir Algirdas aktyviai dalyvavo parenkant faktus ir argumentus, kurie ir buvo skirti „trečios šalies“ vertinimui. Taigi prigimtinio teisingumo sąvoką pasitelkiame kaip interpretacinį įrankį, padedantį geriau perprasti šiuose senovės tekstuose reiškiamas mintis. Laikomės tokios pažintinės prielaidos: norint adekvačiai suprasti tam tikros epochos fenomeną, būtina atsižvelgti į tai epochai būdingų kategorijų ir realiųjų kontekstą.

Teisingumas priklauso tam filosofinių ir teologinių svarstymų laukui, kuriame vystoma prigimtinės teisės, to kas teisinga ir kas neteisinga, problematika²¹. Ji tiesiogiai susijusi su fundamentaliomis žmonėms būdingomis nuostatomis ir savybėmis, suprantamomis kaip prigimtinės. Šios refleksijos ištakos siekia dar senovės graikų filosofų Protagoro ir Platono laikus (VI a. pr. Kr.). Jau anuomet išryškėjo skirtumas tarp sofistų reprezentuojamo reliatyvizmo („žmogus visa ko matas“) ir pirmapradžių, universalių idėjų absoliutaus tikrumo sampratai atstovaujančių realistų (filosofine prasme)²². Viduramžių scholastams peno svarstymams apie prigimtinę teisę teikė gana įvairios filosofinių, teologinių ir teisinių idėjų versmės: Cicerono raštai, romėnų teisė, šv. Pauliaus Apaštalo

²⁰ Plg. H. L. A. Hart, *The Concept of Law*, Oxford, 1994 (2nd ed.), p. 155–160.

²¹ Filosofų diskusijas apie teisingumą ir jo reiškimosi aspektus aptaria D. Miller, Justice, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/justice/> [žr. 2020 10 08]. Taip pat žr. P. Latoš, *Gorgijas*, iš senosios graikų k. vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė T. Aleknieienė, Vilnius, 2019, p. 191–193 (484a5–484b1): „Aš manau, kai tik atsiranda pakankamai galingos prigimties žmogus, visa tai nusipurto, suplėšo ir pasprunka, sutrypęs mūsų raštus, kerus, užkalbėjimus ir visus prigimčiai priešingus įstatymus. Atsitiesęs šis mūsų vergas pasirodo esąs valdovas – čia ir suspindi prigimties teisingumas!“ Aristotle's *Nicomachean Ethics*, tr. by R. C. Bartlett, S. D. Collins, Chicago–London, 2011, p. 90 (1129a5–a10): *Now, we see that everyone wishes to say that justice is the sort of characteristic on the basis of which people are disposed to do just things and on the basis of which they act justly and wish for just things.*

²² Žr., pvz., Y. Sassié, *Royauté et idéologie au Moyen Âge: Bas-Empire, Monde Franc, France (IVe–XIIe siècle)*, Paris, 2012 (2nd ed.), p. 65–68.

laiškai, Bažnyčios Tėvai, Aristotelio veikalai – šie ypač stipriai nuo tada, kai nuo XII a. pabaigos jų visuma tapo gerai žinoma lotyniškos Europos universitetuose²³. Dar Apaštalas Paulius yra pastebėjęs, kad nors pagonys nežinojo Senojo Testamento Įstatymo, jų širdyse buvo įrašytas iš esmės toks pat moralinis (prigimtinis) įstatymas (Rom. 2, 14–15). Būtent sąžinė ir protas esą ir skatina žmones iš prigimties elgtis taip, kaip jis liepia, todėl toks giluminis atitikimas ir buvo traktuojamas kaip nuoroda į tai, kad prigimtinė teisė ir Dekalogas dera tarpusavyje²⁴. Pati prigimtinė teisė buvo suvokiama kaip daugialypę tikrovę nusakanti sąvoka, todėl filosofai, istorikai, teisininkai ir kitų disciplinų atstovai mėgo ir mėgsta detaliau ją apibūdinti, svarstyti ir tirti, nors mūsų dienomis vis dar pati madingiausia išlieka pozityvistinė jurisprudencija²⁵. Aristotelis, kalbėdamas apie prigimtinę teisę, išvelgė skirtumą tarp konkrečių įstatymų, būdingų atskiroms valstybėms, ir bendresnio pobūdžio įstatymų (dėsnių, normų), atitinkančių žmogaus prigimtį ir atspindinčių universalią prigimtinio teisingumo idėją. Kartu jis nuo prigimtinio teisingumo atribojo santykius tarp piliečių reguliuojančio politinio teisingumo idėją²⁶. Toks principinis prigimtinių teisės ir teisingumo supratimas išliko ir vėlesniais amžiais. Teisingumas tapo nuolat reflektuojama tema. Viduramžių epochai didelį poveikį turėjo Cicerono mintys. Jis akcentavo glaudų prigimtinių teisės ir racionalaus proto ryšį, skatinantį siekti bendro gėrio ir vengti blogio. Tokia klasikinė teisingumo samprata veikė ir vėlesnę, krikščioniškąją, epochą, kuri „pilietinio“ teisingumo sampratą praturtino artimo meilės priesaku²⁷. Abstrakčiai nusakoma teisingumo samprata buvo tik pradžia kelio, aiškinantis, kas yra teisinga ir neteisinga papročių ir rašytinių įstatymų kontekste. VII a. pradžioje vyskupas Izidorius Sevilietis savo enciklopediniame veikale „Etimologijos“ kaip tik ir pabandė išnarplioti skirtumus tarp to, kas yra teisu, kas yra įstatymas, kas yra paprotys (*ius, lex,*

²³ D. E. L u s c o m b e, Natural morality and natural law, *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy: From the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism, 1100–1600*, ed. by N. Kretzmann, A. Kenny, J. Pinborg, E. Stump, Cambridge, 1982, p. 705. Apie Aristotelio tekstų atradimą viduramžių Europoje žr. R. W. S o u t h e r n, *The Making of the Middle Ages*, New Haven–London, 1977, p. 174–184; L. D. R e y n o l d s, N. G. W i l s o n, *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Oxford, 1991 (3rd ed.), p. 119–121. Specialiai dėl Aristotelio Nikomacho etikoje plėtojamo prigimtinio teisingumo recepcijos žr. J. A. P o l l e t e, The medieval reception of Aristotle’s passage on natural justice. The role of Grosseteste’s Latin translation of *Ethica Nicomachea*, *American Catholic Philosophical Quarterly*, 2020, vol. 94, issue 2, p. 211–238.

²⁴ D. E. L u s c o m b e, min. veik., p. 705.

²⁵ Vieną geriausių įvadinųjų tekstų į prigimtinių teisės teoriją pateikia A. P a s s e r i n d ’ E n t r è v e s, min. veik. Taip pat žr., pvz., B. T i e r n e y, *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150–1625*, Atlanta, 1997; J. C r o w e, *Natural Law and the Nature of Law*, Cambridge, 2019.

²⁶ D. E. L u s c o m b e, min. veik., p. 707.

²⁷ G. R. E v a n s, Law and Nature, *The Cambridge History of Medieval Philosophy*, ed. by C. Van Dyke, R. Pasnau, Cambridge, 2014 (2nd ed.), p. 567–568, 573.

mos)²⁸. Pačia bendriausia sąvoka jis laikė *ius* (*iustum* – tai, kas teisinga), o *lex* ir *mos/consuetudo* to, kas teisinga, konkretesniais įpavidalinimais. *Lex* – rašytinis įstatymas, *mos* – paprotys. Jo konkretesnė atmaina (*consuetudo*) nebūtinai turi būti užrašyta, bet konkrečioje bendruomenėje ar visuomenėje reiškiasi kaip „nerašytas įstatymas“, taikomas atvejams, kurių nereguliuoja raštu užfiksuotas įstatymas. Tiek *lex*, tiek *mos* turi derėti su prigimtinė teise (*ius*). Konkretindamas *ius*, Izidorius siūlė skirti *ius gentium* ir *ius civile*: pirmoji apimtų įstatymus, būdingus bendrai visoms žmonių visuomenėms („tarptautinė teisė“), antroji – tik būdingus konkrečiai visuomenei (mūsų dienų atitikmuo būtų „civilinis kodeksas“). Reikia pažymėti, kad viduramžių mąstytojai skirstydavo įstatymus į dieviškos ir žmogiškos kilmės. Pirmieji laikyti tobulais, nekintamais, dieviškai apreišktais, „prigimtiniais“ (*fas*). Žmonėms nusprendus ir susitarus priimti įstatymai („pozityvioji teisė“ *ius, lex*) negalėjo pretenduoti į tokį tobulumą, tačiau tarp „prigimtinių teisės“ ir „pozityviosios teisės“ nebuvo brėžiama takoskyra. Tikėta, kad sau leisdami įstatymus žmonės siekia bendro gėrio, o į jį orientuojasi todėl, kad yra racionalios būtybės. Racionalumas buvo laikomas žmogaus prigimties dieviškąja dovana, todėl įsivaizduota, kad egzistuoja tiesioginės sąsajos tarp amžinųjų dėsnių, dieviškųjų, prigimtinių ir pozityviųjų įstatymų. Būtent tokią teisės tipų hierarchiją pasiūlė geriausiai viduramžių Europos scholastinę mintį reprezentuojantis šv. Tomas Akviniėtis²⁹.

Pačiais bendriausiais bruožais išskleidus prigimtinio teisingumo sąvoką, svarbu pabrėžti, kad mūsų tyrimas išsitenka *ius gentium* rėmuose. Pačią „tarptautinę teisę“ traktuojame kaip skirtingoms politinėms bendrijoms (tautoms) būdingų bendrų papročių ir normų kuriamą erdvę, kuri funkcionuoja pripažįstant racionalaus proto pirmenybę, nustatant, kas būtų teisinga ir nešališka (*iustum et aequum*) kilus ginčui, konfliktui ar karui. Žvelgiant platesniu aspektu, tai ta pati šv. Tomo Akviniėčio prigimtinėi teisei priskirta sritis, esanti tarp amžinosios ir pozityviosios teisės³⁰. Taigi kalbėdami apie Lietuvos valdovų Gedimino ir Algirdo tekstuose reprezentuojamą prigimtinio teisingumo sampratą liečiame tą politinės minties sritį, kurią formavo tiek bendrų *ius gentium* sferos nuostatų, tiek konkrečiai politinei bendruomenei (visų pirma pagoniškos Lietuvos didžiojo kunigaikščio aplinkai) būdingų papročių (*mos, consuetudo*) sąveika. Būtent šioje sferoje ir plėtojosi Lietuvos valdovų Gedimino, Algirdo ir jų adresatų iš krikščioniškojo užsienio komunikacija. Pastariesiems būdinga žmogaus racionalios prigimties samprata buvo esminė prielaida tam, ką galima pavadinti racionaliu diskursu tarp skirtingus – krikščionišką ir pagonišką – pasaulius reprezentuojančių individų.

²⁸ Isidoro di Siviglia, *Etimologie o origini*, a cura di A. Valastro Canale, Torino, 2006, vol. 1, p. 386–390 (Lib. V, 1–6). Apie tai, kaip gali skirtis antikos laikų romėnų ir modernių laikų teisės teoretikų teisės supratimas (*ius*), žr. B. Tierney, min. veik., p. 15–19.

²⁹ G. R. Evans, min. veik., p. 570.

³⁰ D. E. Luscombe, min. veik., p. 712.

Lietuvos valdovų teisingumo samprata

Kalbant apie Senosios Lietuvos XIII–XIV a. valdovus, šaltinių kiekis ir jų pobūdis daugiausia lemia tai, kad niekam dar nepavyko parašyti, tarkim, Mindaugo, Gedimino, Traidenio ar Kęstučio biografijų kartu neaptariant ir jų gyvento laikotarpio Lietuvos istorijos. Šiais atvejais išties ypač sunku išskirti valdovą politiką ir šeimos tėvą, karvedį mūšio lauke ir ramiai pirtyje su namiškiais ir draugais alų gurkšnojantį vyriškį. Todėl neatsitiktinai, lyginant senųjų ir naujausių laikų biografijas, galima apčiuopti dvi aiškiai netapačias perspektyvas. Panirę į naujuosius laikus, apščiai randame vadinamųjų gyvenimiškų scenų ir kontekstinių detalių. Kuo toliau iriamės prieš laiko upės srovę, tuo labiau blunka individualūs konkrečios asmenybės bruožai. Tada vis labiau esame priversti naudotis politinės istorijos prizme tam, kad galėtume apskritai nors kiek pažinti senovės laikų bent jau didžiųjų žmonių asmenybes. Šiame straipsnyje neketinama atversti kokio Senosios Lietuvos valdovo nematyto negirdėto biografijos puslapio. Pagrindinį dėmesį sutelksime į tam tikrą Lietuvos valdovų, didžiųjų kunigaikščių Gedimino (1316–1341) ir Algirdo (1345–1377) politikos įgyvendinimo meno aspektą, kuris reiškęsi per tai, ką įvardijome prigimtinio teisingumu³¹. Jo apraiškas netgi siūlome vadinti doktrina. Mūsų laikais tokia sąvoka gali skambėti atgrasiai, nes dabar doktrina dažniausiai suprantama kaip į ankštus rėmus išpraustų ideologiškai teisingų teiginių rinkinys, turintis tarnauti propagandiniam tikslams. Mums artimesnė viduramžiška doktrinos samprata, reiškusi visų pirma mokymą ir diskutavimo meną, pakantų tam tikrai pažiūrų ir požiūrių įvairovei. O naujoviška doktrinos kaip uždaro ir nuo „nepageidaujamų“ minčių apvalytų įsitikinimų rinkinio samprata ėmė formuotis tik Martynui Liuteriui sukėlus reformacinį judėjimą. Tokia takoskyra tarp viduramžių ir Ankstyvųjų naujųjų laikų doktrinos neseniai buvo pritaikyta tiriant protestantų judėjimą Lenkijoje³². Viduramžiška doktrinos kaip mokymo pačia bendriausia prasme samprata taikytina ir mūsų nagrinėjamiems tekstams, nors jų autoriai buvo Lietuvos valdovai, ne mokslininkai.

Žinoma, didieji kunigaikščiai savo tekstuose (pačia plačiausia prasme) nevartojo tokių abstrakčių sąvokų kaip „prigimtis“ ar „teisingumas“, būdingų politinės filosofijos traktatams. Gedimino ir Algirdo diktuoti atitinkamai į lotynų ir graikų kalbą krikščionių išversti ir redaguoti tekstai – tai pragmatiški raštai, kuriuose tam tikrais konkrečiais situacijai būdingais pavidalais atsispindi šių raštų autorių supratimas, kas yra teisinga, o kas ne. Taip pat vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad 1325 m. birželio 2 d. Gedimino skunde, adresuotame Tartu ir Saremos vyskupams, Danijos karaliaus vietininkui Taline ir Rygos

³¹ D. Baronas, S. C. Rowell, min. veik., p. 121, 129, 169–170.

³² N. Nowakowska, *King Sigismund of Poland and Martin Luther: The Reformation before Confessionalization*, Oxford, 2018, p. 20–30.

magistratui, aptinkame žodį „teisinga“³³. Tai aiškių aiškiausias įrodymas, kad Gediminas, reikšdamas mintis, tikrai vadovavosi skirtimi tarp to, kad „teisinga“ ir „neteisinga“, tarp to, kas „gera“ ir „bloga“. Gebėjimas skirti gerą nuo blogo dar nuo Aristotelio laikų laikytas dalyku, skiriančiu žmogų nuo gyvulio³⁴. Nors tokių tarsi akivaizdžių dalykų dėstymas gali atrodyti kaip laužimasis pro atviras duris, tačiau mums svarbu *fiksuoti* patį teisingumo supratimą Lietuvos istorijos šaltiniuose, šiuo atveju – Gedimino ir Algirdo laiškuose.

Jau pirmajame savo laiške popiežiui Jonui XXII (1316–1334) Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas daug dėmesio skyrė Vokiečių ordino piktadarybėms. Lietuvos valdovas akcentavo būtent tuos aspektus, kurie Romos katalikų Bažnyčios vadovui turėjo būti ypač atgrasūs. Tarp tokių nusikaltimų išvardijamos kryžiuočių valia vykdytos politinės žmogžudystės. Jos buvo nukreiptos ne tik prieš Gedimino pasiuntinius, bet ir prieš katalikų kunigus ir vienuolius³⁵. Tai buvo ne tik nusikaltimai Bažnyčios nariams, kuriuos saugojo kanonų teisė, bet ir to meto tarptautinei teisei gerai žinomam pasiuntinių neliečiamumo principui³⁶. Vokiečių ordino veikimo prieš Bažnyčią kapitaliniu įrodymu turėjo tapti Gedimino aiškinimas, kad būtent dėl Vokiečių ordino „žiaurių neteisybių ir nesuskaičiuojamų išdavysčių“ nuo tikėjimo buvo priversti atsitraukti Lietuvos karalius Mindaugas ir jo pavaldiniai³⁷. Būtent dėl šios priežasties ir pats Gediminas bei jo pavaldiniai (lietuviai) „iki pat šios dienos liekame mūsų protėvių klaidoje“³⁸. Savo pirmąjį laišką popiežiui Gediminas baigia taip: „Gerbiamas Šventasis Tėve, mes krikščionių nepuldinėjame, idant katalikų tikėjimą sunaikintume, bet puolame, kad nepasiduotume skriaudžiami, kaip tai daro krikščionių karaliai ir kunigaikščiai.“³⁹

Šiame konceptualiame argumente reikia atkreipti dėmesį į du dalykus. Pirma, Gediminas apeliuoja į krikščionių pasauliui gerai žinotą teisingo karo principą. Dar Bažnyčios Tėvas šv. Augustinas pažymėjo, kad teisingi karai yra tokie, kuriais atsilyginama už patirtas skriaudas⁴⁰. Būtent tai ir akcentuojama Gedimino laiške. Reikia pastebėti, kad

³³ *Chartularium*, Nr. 60, p. 218: ... *quod pax ... nullis nostris demeritis nunc hostiliter est violata per fratres cruciferos de domo Theutonica, qui ... nec attendentes, quod iustum est, nobis in terris dominio nostro subiectis dampna plurima intulerunt* (1325 06 02).

³⁴ Aristotelis, *Politika*, iš senosios graikų k. vertė M. Strockis, Vilnius, 2009, p. 11 (Lib. I, 11).

³⁵ *Chartularium*, Nr. 14, p. 38 (1322 m. vasara).

³⁶ Izidorius Sevilietis pasiuntinių neliečiamumo principą vadino *legatorum non violandorum religio*: I s i d o r o d i S i v i g l i a, *Etimologie...*, vol. 1, p. 390 (Lib. V, 6, 1). Net ir visai kitiškai kultūrinę erdvę reprezentuojantys mongolai prievartą ir smurtą prieš pasiuntinius traktuodavo kaip *casus belli*. Žr., pvz., P. J a c k s o n, *The Mongols and the West, 1221–1410*, London–New York, 2014, p. 38–39, 43, 60.

³⁷ *Chartularium*, Nr. 14, p. 38 (1322 m. vasara).

³⁸ Ten pat, Nr. 14, p. 39.

³⁹ Ten pat, Nr. 14, p. 39.

⁴⁰ F. H. R u s s e l, Just war, *Cambridge History of Medieval Philosophy*, ed. R. Pasnau, Cambridge, 2014 (2nd ed.), p. 594.

pats šv. Augustinas nemėgo karo ir prievartos, nors pripažino, kad esant tam tikroms sąlygoms net ir Bažnyčia turi teisę šauktis į pagalbą pasaulietinę valdžią prieš eretikus ir schizmatikus⁴¹. Viduramžiais gyvenę ir kūrę Augustino komentatoriai buvo kur kas entuziastiškesni karo ir prievartos apskritai atžvilgiu. Jų išplėtota „teisingo karo“ doktrina tapo labai plati ir talpi, todėl ja pasirėmus ginkluotą prievartą buvo galima pateisinti ir pritaikyti kuo įvairiausiems atvejams. Vis dėlto pamatinis supratimas, kad net ir tokiais priemonėmis siekiama atitaisyti patirtą skriaudą ir neteisybę ir pasiekti taiką, išliko. Šiuo atžvilgiu didelį poveikį turėjo popiežiaus Inocento IV (1243–1254), geriausio kanonų teisės žinovo, kada nors sėdėjusio Apaštališkajame Soste, aiškinimas, jog krikščionys neturi jokios teisės pulti nekrikščionių ir atimti jų nuosavybę tik dėl to, kad šie yra nekrikščionys⁴². Tokias išvadas palaikė ir šv. Tomas Akviniėtis⁴³. Išankstinė prielaida, kad bet kokiam karui pateisinti reikėdavo ieškoti argumentų ir būti pasiruošusiam išklaudyti kontrargumentus, kūrė atvirumu paženklintą laikyseną. Jos dėka Gedimino pateikti argumentai buvo pripažinti vertais dėmesio ir patikrinimo. Tokia laikysena buvo tiek stipri, kad jos nepaveikė net ir kryžiuočių šalininkų 1323–1324 m. tam pačiam popiežiui adresuoti laišškai, kuriuose ne mažiau detalai buvo aprašomos krikščionių patirtos kančios nuo Gedimino pavaldinių⁴⁴. Į šiuos tarpusavio kaltinimus reikia žvelgti kaip į tam tikrą propagandinę kovą. Lietuvos valdovas, stengdamasis parodyti, kad tikrieji Vokiečių ordino tikslai neturi nieko bendro nei su tikinčiųjų gynyba, nei su krikščionių tikėjimo platinimu, kaip tik ir siekė įrodyti, kad kryžiuočių kariaujamas karas yra iš esmės neteisingas ir todėl neteisėtas. Antra vertus, akivaizdu, kad Gediminas stengėsi įrodyti, kad būtent jo kariaujamas karas yra teisingas. Tą turėjo rodyti ne tik ir galbūt net ne tiek savo pusės patirtų skriaudų išvardijimas, kiek Gedimino patikinimas, kad jis tiesiog ginasi lygiai dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių ir krikščionių karaliai traukia į karą⁴⁵. Kardinaliai priešingus dalykus iš esmės tai pačiai publikai stengėsi įrodyti Vokiečių ordinas ir jo šalininkai.

Antra. Gedimino pasiteisinimas, jog jis su kryžiuočiais kovoja ne dėl to, kad būtų sunaikintas katalikų tikėjimas, rodo, kaip gerai jis suprato, kokios yra laiško adresato išankstinės nuostatos, daugiausia juk ir nulemiančios, kaip nusiteikus priimama nepažįstamo žmogaus perduodama žinia. Šiuo atveju taip pat derėtų skirti du informacinius lygmenis – siauresnį lokalesnį ir platesnį universalesnį. Pirmuoju atveju galima išžvelgti Gedimino pastangas tiesiog neigti Vokiečių ordino puoselėtą diskursą, kuriame jis savo

⁴¹ J. M. Mattox, *Saint Augustine and the Theory of Just War*, London–New York, 2006, p. 71–73.

⁴² J. Muldoon, *Popes, Lawyers, and Infidels: The Church and the Non-Christian World 1250–1550*, Philadelphia, 1979, p. 29–48.

⁴³ F. H. Russell, min. veik., p. 602–604.

⁴⁴ *Chartularium*, Nr. 26, p. 84–87 (1323 10 16); Nr. 29, p. 94–95 (1323 11 25); Nr. 30, p. 96–97 (1323 11 25); Nr. 35, p. 112–122 (1324 01 17).

⁴⁵ Plg. M. H. Keen, *The Laws of War in the Late Middle Ages*, London–Toronto, 1965, p. 68–69.

vestas kovas tapatindavo su visos krikščionijos teisingu reikalu ir todėl prieš save patį nukreiptus žingsnius tapatindavo su puolimu prieš krikščioniją ir Bažnyčią apskritai⁴⁶. Platesnis ir universalesnis Gedimino pateikto argumento informacinis lygmuo siejasi su mūsų jau minėtu prigimtinio teisingumu. To meto krikščionių pasaulyje galiojo įsitikinimas, kad Bažnyčia (tikinčiųjų bendruomenė) reprezentuoja Dievui patinkančią santvarką, kuriai trukdo ir grasina ne tik jos narių nuodėmės ir netobulumai, bet ir šiapusiniame pasaulyje veikiantys priešininkai – „netikėliai“ (*infideles*) ir eretikai. Būtent eretikai, kaip kaimenei kenkiančios niežuotos avys, ir laikyti Bažnyčios persekiotojais⁴⁷. Tad Gediminas, tarsi užbėgdamas už akių, kaip tik ir stengėsi prieštarauti tokiam eretiškam savo įvaizdžiui. Lietuvos valdovas turėjo neblogai įsivaizduoti, kokį poleminių potencialą galėjo išvystyti abipusiai kaltinimai erezija. Jis pats tuo noriai naudojosi. Sužinojęs, kad jo laiško antspaudą kryžiuočiai įmetė į ugnį ir sudegino, Gediminas šiuos niekdarius pavadino garbės netekusiais eretikais⁴⁸. Lankstūs ir teologinių svarstymo taisyklių neapsunkinti kaltinimai „erezija“ rodo, kad Gediminas, kaip ir galima tikėtis, juos naudojo polemiais tikslais, bet taip, kad būtų galima tikėtis norimo efekto tikslinėje auditorijoje. Šios polemikos ir aistrų uždanga, sukelta, ko gero, išties Gedimino nuoširdžiai jaustos neapykantos kryžiuočiams, vis dėlto neužgožė trumpų ir aiškių argumentų, demonstruojančių prigimtinio teisingumo sampratą, ryškėjančią iš Gedimino laiškų. Šiame dėstymo etape ją galima išskleisti taip: teisė gintis siekiant atsilyginti už patirtą skriaudą ir pasiuntinių neliečiamumas.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino daugiaveidiškumas

Vis dėlto ką galima pasakyti apie Gedimino asmenybę ir jo politinį veikimą remiantis jo laiškais ir kitais vienalaikiais šaltiniais? Reikia pritarti Edvardo Gudavičiaus nuomonei, kad Gediminas slidus – jo plikomis rankomis nepaimsi⁴⁹. Padėtį komplikuoja ir tai, kad pats Gediminas paliko radikaliai priešingus liudijimus. Antai savo laiškuose jis rašo ir kartoja, kad yra pasiryžęs priimti krikščionių tikėjimą, kad nekantriai laukia popiežiaus pasiuntinių, kad jis pasiryžęs paklusti popiežiui kaip visi kiti karaliai, jis porina, kad popiežiui vėluojant pateikti atsakymą jam kyla nerimas, kurį dar labiau stiprina kažin kokia

⁴⁶ Yra daug literatūros apie Vokiečių ordino korporatyvinę ideologiją, kurios detalesnis aptarimas nuvestų pernelyg toli nuo šio straipsnio temos ir griautų straipsniui skirtas apimties ribas. Vis dėlto vertėtų paminėti bent šią parankią ir informatyvią knygą: M. W ü s t, *Studien zum Selbstverständnis des Deutschen Ordens im Mittelalter* (Ser. *Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens*, Bd. 73), Weimar, 2013.

⁴⁷ F. H. R u s s e l, min. veik., p. 599.

⁴⁸ Plg. *Chartularium*, Nr. 21, p. 58, 62, 64 (1323 05 26).

⁴⁹ *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai...*, p. 184.

„tvirkinti klasta“⁵⁰. Bet kai galiausiai popiežiaus legatų pasiuntiniai atvyksta į Vilnių, jie sužino, kad Gedimino nusistatymas kardinaliai pasikeitęs. Apie savo krikštą jis nieko nenori girdėti. Galiausiai, kad tiek svečiams (legatų pasiuntiniams), tiek vietinei publikai būtų sukeltas norimas efektas, Gediminas trumpai drūtai režė: „Bet jei kada turėjau tokį sumanymą, velnias tegul mane krikštija“⁵¹

Gedimino kaip politikos portrete galime išvelgti ir daugiau aštrių kontrastų. Beveik kiekvienam „geram ir gražiam“ Gedimino bruožui ar veiksmui galime priešpriešinti „blogą ir bjaurų“ ar bent jau priešingą. Kaip antai, rašydamas laiškus Gediminas demonstravo visokeriopą palankumą dominikonams ir pranciškonams, tačiau kai paskutiniaisiais jo gyvenimo metais į Vilnių atvyko du pranciškonai entuziastai, degdami troškimu atversti pagonis į krikščionių tikėjimą, Gediminas asmeniškai prisidėjo prie to, kad jie būtų nubausti mirties bausme (1341)⁵². Jie tapo kankiniais, o Gediminas pelnė „žiauriausio kunigaikščio“ epiteta⁵³. Ši įvyki aprašiusioje „XXIV generolų kronikoje“ Gediminas tarsi pastatomas į vieną gretą su krikščionis persekiojusiaisiais musulmoniškojo pasaulio valdovais. Tuo metu, kai rašė laiškus, Gediminas įsimintinai kalbėjo: „tegul krikščionys garbina savo Dievą pagal savo paprotį, rusėnai pagal savo apeigas, lenkai pagal savo paprotį, ir mes garbiname Dievą pagal mūsų apeigas, ir visi turime vieną Dievą“⁵⁴. Po šešerių metų Gediminas, tarsi būtų pamiršęs tikėjimą į vieną Dievą ir sėkmingai išvengęs pavojaus pakliūti į kryžiuočių nelaisvę, jau dėkojo savo *dievams*⁵⁵. Gediminas užtikrino visą pasaulį, kad „Pirmiau geležis pavirs vašku, o vanduo į plieną pasikeis, negu savo duotą žodį atšauksime“⁵⁶. Tačiau, kaip matėme, jis visai lengvai galėjo išsiginti minties apie savo krikštą. Nors paskleista katalikų auditorijai, ji galėjo būti atitinkamai, kaip Gediminui tuo metu tiko, perinterpretuota, visą atsakomybę dėl nesusipratimo nesunkiai suvertus laišką rašiusiam pranciškonui Bertoldui⁵⁷. Bet dėl tokio elgesio Gedimino nega-

⁵⁰ *Chartularium*, Nr. 21, p. 62 (1323 05 26); taip pat žr. S. Ž u k a s, Gedimino laiškų semiotinė analizė, *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, p. 180–181.

⁵¹ *Chartularium*, Nr. 54, p. 185. Daugiau apie tai žr. D. B a r o n a s, Good faith and *Realpolitik*. Approaching the art of politics of Lithuanian rulers in the fourteenth century, *Studia Historica Brunensia*, 2019, vol. 66, no. 2, p. 31–44.

⁵² Daugiau apie tai žr. S. C. R o w e l l, Lithuania and the West, 1337–41. A Question of Sources, *Journal of Baltic Studies*, 1989, vol. 20, p. 303–317; D. B a r o n a s, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, Vilnius, 2010, p. 77–84.

⁵³ *Chronica XXIV generalium Ordinis Minorum, Analecta Franciscana*, ad Claras Aquas (Quaracchi) prope Florentiam, 1897, t. 3, p. 535.

⁵⁴ *Chartularium*, Nr. 54, p. 185 (1324 11 03).

⁵⁵ Die Chronik Wigands von Marburg, hg. von T. Hirsch, *Scriptores Rerum Prussicarum* (toliau – *SRP*), Leipzig, 1863, Bd. 2, S. 471.

⁵⁶ *Chartularium*, Nr. 21 p. 59 (1323 05 26).

⁵⁷ Ten pat, Nr. 54, p. 186 (1323 11 03).

lime laikyti cinišku melagiu, nes, kaip meistriškai pademonstravo Vytautas Ališauskas, Gedimino ištartas žodis – tai ne tas pats žodis, kurį kažkoks raštininkas (klerkas) surašė ant pergamento skiautės⁵⁸. Gedimino ir jo aplinkos meistriškumas diskusijoje su popiežiaus legatų pasiuntiniais yra nuostabus pavyzdys, kaip sakininės kultūros žmogus gali sukirsti rašytinės kultūros terpėje subrendusius žmones. Gediminas su savo užduotimi susidorojo taip lengvai, kaip atsiskyrėlis šv. Antanas susidorojo su graikų filosofais.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo teisingumo samprata

Savo garsųjį laišką Konstantinopolio patriarchui Filotėjui Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas parašė verčiamas ypatingų aplinkybių (1371). Sunkias tuo pat metu keliais frontais jo vestas kovas su kryžiuočiais, lenkais ir rusais minėtasis patriarchas komplikavo nuo Bažnyčios atskirdamas rusų kunigaikščius, prisidėjusius prie Algirdo kariuomenės žygio į Maskvą 1370 m. rudenį. Toks aukščiausios stačiatikių dvasinės valdžios smūgis buvo ypač skaudus, nes Algirdo sąjungininkai ėmė nerimauti dėl savo pomirtinio gyvenimo perspektyvos⁵⁹. Reaguodamas į nepaprastą padėtį, Algirdas pasirūpino Lietuvos valdovo poziciją Konstantinopolio patriarchui išdėstyti graikų kalba. Kitaip nei jo tėvo Gedimino laiškas popiežiui, Algirdo laiškas patriarchui yra gana tiesmukas. Jokių teologinių refleksijų, jokio keliaklupsčiavimo, reveransų ar mandagybų, išskyrus standartinį „nusilenkimą“ (*προσκύνημα*). Algirdas eina tiesiai prie reikalo ir, panašiai kaip jo tėvas, išvardija konkrečias skriaudas ir neteisybes, padarytas maskvėnų. Jis nurodo, kad būtent maskvėnai pirmieji užpuolė jo giminaičius, užėmė jam priklausiusius miestus, prieš tai negražinę kryžiaus bučiavimu sutvirtintų taikos raštų⁶⁰. Algirdas čia pasirodo kaip jų gynėjas ir, galima sakyti, teisingumo atkūrimo įrankis. Vis dėlto labiausiai Algirdą papiktino maskvėnų pusę beatodairiškai palaikęs Kijevo ir visos Rusios metropolitas Aleksijus (1353–1378), laiminęs maskvėnus pralieti kraują. Algirdas ir čia nebuvo politiškai korektiškas, jis pareiškė, kad tai daroma gavus patriarcho Filotėjo palaiminimą⁶¹. Netenka abejoti, kad tokia dalyko esmę nusakanti informacija parinkta sąmoningai siekiant užgauti stačiatikių Bažnyčios hierarchus, jautriai reaguojančius į karo ir kraujo praliejimo klausimus. Visuotinai žinoma, kad kitaip negu Vakarų Bažnyčios hierarchai, Rytų Bažnyčios dvasininkai kur kas santūriau vertino krikščionių vedamus

⁵⁸ Plg. V. A l i š a u s k a s, min. veik., p. 35–36.

⁵⁹ J. M e y e n d o r f f, min. veik., p. 161–172.

⁶⁰ APC, vol. 1, p. 580–581.

⁶¹ Ten pat, p. 581: ...κατά την εὐλογίαν σου ὁ μητροπολίτης αὐτῶν εὐλογεῖ εἰς τὰς αἰματεκχυσίας μέχρι τοῦ νῦν.

karus, net ir tuos, kurių teisingumu nebuvo priežasties abejoti. Tokia laikysena atspindi apskritai bizantiečiams būdingą skeptišką ir rezervuotą požiūrį į karą. Net ir jų karvedžių strateginio ir taktinio pobūdžio svarstymuose ir pamokymuose kur kas daugiau dėmesio buvo skiriama menui nugalėti priešą panaudojant įvairiausias gudrybes negu siekiui jį sutriuškinti bet kokia kaina⁶². Bizantijos imperatorius Leonas VI pačioje X a. pradžioje rašytame „Taktikone“ akcentavo, kad karvedys gali pradėti karinius veiksmus tik priešui inicijavus neteisingą karą. Rūpestis, kad karo priežastys būtų teisėtos, liko galioti ir vėlesniais laikais⁶³. Stačiatikių Bažnyčia teisėtai pripažino tik gynybinius karus ir aktyviai oponavo dvasininkų įsitraukimui į karinius konfliktus⁶⁴.

Algirdas savo laiške daug dėmesio skyrė kryžiaus bučiavimu sutvirtintos priesaikos sulaužymui. Senovės Rusijoje paprotys susitarimą ar taiką sutvirtinti priesaika, kuri savo ruožtu dar buvo sutvirtinama bučiuojant kryžių, susiformavo ir įsigalėjo X–XII a.⁶⁵ Visuotinė opinija tokią priesaiką traktavo kaip rimtą dalyką, panašiai kaip mūsų laikais vertinamas parašas, suteikiantis rašytiniam dokumentui teisinę galią. Antra vertus, kryžiaus bučiavimo paprotys buvo kuo glaudžiausiai susijęs su sakralumo sfera, juo sutvirtintos priesaikos sulaužymą viešoji opinija vertino kaip sunkų nusikaltimą ir mirtiną nuodėmę. Ir atvirkščiai, tokios priesaikos laikymasis buvo laikomas viena didžiausių kunigaikščio dorybių⁶⁶. Kryžiaus bučiavimo papročiu teikiama svarba ir vertė kaip tik ir atsispindi Algirdo laiške. Lietuvos valdovas išvardijo daugybę pavyzdžių, kai jam kryžiaus bučiavimu sutvirtintą priesaiką davę rusų kunigaikščiai ir bajorai persimesdavo į jo priešų, maskvėnų, pusę⁶⁷. Akivaizdu, kad Algirdą labiausiai glumino ir piktino, kad nuo tokios

⁶² Apie imperinės Romos ir Bizantijos karinės doktrinos skirtumus žr. E. N. Lutwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge MA, 2009. Įvairius „šventojo karo“ problematikos Bizantijos imperijoje aspektus aptaria M. L. D. Reid, *Leo VI and the Transformation of Byzantine Christian Identity: Writings of an Unexpected Emperor*, Cambridge, 2018, p. 70–72.

⁶³ G. T. Dennis, Defenders of the Christian people: holy war in Byzantium, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. by A. E. Laiou, R. P. Mottahedeh, Washington DC, 2001, p. 38.

⁶⁴ E. Synkello, Reflections on Byzantine “war ideology” in Late Byzantium, *Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Akten des Internationalen Symposiums (Wien, 19.–21. Mai 2011)*, ed. by / hg. von J. Koder, I. Stouraitis (*Veröffentlichungen zur Byzanzforschung*, Bd. 30), Wien, 2012, p. 102.

⁶⁵ P. A. Hollingsworth, Holy men and the transformation of political space in medieval Rus', *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Middle Ages. Essays on the Contribution of Peter Brown*, ed. by J. Howard-Johnston, P. A. Hayward, Oxford, 1999, p. 200–201.

⁶⁶ Y. Mikhailova, D. K. Prestel, Cross kissing: Keeping one's word in twelfth-century Rus', *Slavic Review*, vol. 70, no. 1, 2011, p. 5–18.

⁶⁷ Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Algirdui duotos ir kryžiaus bučiavimu sutvirtintos priesaikos sulaužymas laikomas anksčiausiai Rusijoje žinomu atveju, kai tokiu būdu užmegztas asmeninis valdovo ir bajorijos atstovų ryšys: P. S. Stefanovič, Der Eid des Adels gegenüber dem Herrscher im mittelalterlichen Rußland,

priesaikos tuos rusų kunigaikščius atleisdavo metropolitas Aleksijus. Todėl Algirdas patriarchui Filotėjui ir iškėlė retoriškai stiprų klausimą, ar yra „kur nors pasaulyje girdėta, kad būtų panaikintas kryžiaus bučiavimas?“

Nenuostabu, kad išklauses Algirdo ir panašius Tverės kunigaikščio Michailo Aleksandrovičiaus argumentus patriarchas atlyžo. Dar visai neseniai keikęs „ugnies garbintojų“ valdovą Algirdą, patriarchas išsiuntė pasiuntinybę, kuri vietoje turėjo išsiaiškinti visus painius kunigaikščių tarpusavio santykius erdvėje nuo Vilniaus iki Maskvos.

Kaip skyrėsi Gediminas savo laiškuose nuo Gedimino realioje politikoje, taip ir į prigimtinį teisingumą apeliuojantis Algirdas nebuvo tas pats Algirdas, kurį galėjai sutikti karo žygyje ar Vilniaus pilyje. Kai 1345 m. žygio į Livoniją metu Algirdui prisistatė vietiniu karaliumi bandęs apsimesti lyvių seniūnas, jam teko atsisveikinti su savo galva⁶⁸. Tam tikrą nepaklusnumą Algirdo valiai pademonstravę trys jo dvariškiai netruko tapti trimis Vilniaus kankiniais⁶⁹. Akivaizdžiai priešingi, nei laiškuose užfiksuoti, realūs veiksmai leidžia kalbėti apie skirtingus įvaizdžius: prigimtinio teisingumu paremtas įvaizdis buvo skirtas užsienio auditorijai, o realiai žiauriai sprendimais paremtas įvaizdis – vietinei (pagonių lietuvių) auditorijai.

Vieta, kur dialogas neįmanomas

Lietuvos didikų kunigaikščių Gedimino ir Algirdo demaršai rado reikiamą atgarsį tiek popiežiaus, tiek Konstantinopolio patriarcho aplinkoje. Teisybės ieškovai buvo valdovai pagonys, atsakovai – katalikai (Vokiečių ordinas) arba stačiatikiai (Maskvos kunigaikštis), o teisėjai, atitinkamai, katalikų ir stačiatikių Bažnyčios vadovai. Tai, kad pagonių valdovų argumentai buvo girdimi ir išklausomi popiežiaus ar patriarcho aplinkoje, rodo, kad prigimtinis teisingumas čia veikė kaip dialoginį santykį kurianti galia. Tačiau taip buvo ne visada ir ne visur. Teoriją, neigiančią nekrikščionių (netikėlių, *infideles*) valdžios teisėtumą, išplėtojo kanonų teisės žinovas Henrikas Suzietis (Hostiensis, †1270). Nors buvo popiežiaus Inocento IV mokinys, jis išskleidė visai kitokią krikščionių ir nekrikščionių santykių viziją (savo šaknimis siekiančią donatistų ereziją!). Jo manymu, drauge su Kristaus Įsikūnijimu visa valdžia (valdymas, nuosavybės teisės, jurisdikcija) buvo atimta iš netikėlių ir perduota tikintiesiems. Pastarieji turi teisę išplėsti savo valdžią

Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 2005, Neue Folge, Bd. 53, H. 4, S. 501. Išsamiai apie priesaikas ir bajorų teisę pereiti tarnauti kitam kunigaikščiui žr. П. С. Стефанович, Князь и бояре: клятва верности и право отъезда, А. А. Горский, В. А. Кучкин, П. В. Лукин, П. С. Стефанович, *Древняя Русь: очерки политического и социального строя*, Москва, 2008, с. 149–269.

⁶⁸ Hermanni de Wartberge *Chronicon Livoniae*, hg. von E. Strehlke, *SRP*, Leipzig, 1863, Bd. 2, S. 72.

⁶⁹ D. Baronaš, *Trys Vilniaus kankiniai: Gyvenimas ir istorija*, Vilnius, 2000, p. 97–115.

globaliu mastu, ją tiesiog atgauti, nes netikėliai, Suziečio akimis žiūrint, tebuvo uzurpatoriai⁷⁰. Nors jis niekada nebuvo beatodairiškų karų prieš nekrikščionis šalininkas ir jam visų pirma rūpėjo Bažnyčios ganytojiška misija bei popiežiaus valdžios išaukštinimas, Suziečio atstovaujamoje mąstymo srovėje nesunku buvo rasti argumentų tiems krikščionims, kuriems pirmiausia rūpėjo būtent teritorinis valdžios plėtimas. Šiek tiek utriruojant galima teigti, kad Vokiečių ordino nariai buvo geri Suziečio mokiniai. Jiems dialoginis santykis su pagonimis rūpėjo kuo mažiausiai.

Kitaip nei katalikų Bažnyčia, stačiatikių Bažnyčia nesukūrė visaapimančių teorijų apie krikščionių ir nekrikščionių santykius. Šiuo atveju negalime analogiškai besti pirštu į konkrečią doktriną, kuria būtų galima paaiškinti tuos atvejus, kai stačiatikių ir nestačiatikių dialogas tiesiog nevykdavo. Mums rūpimas Algirdo laiško Konstantinopolio patriarchui kontekstas perša mintį, kad Lietuvos ir Maskvos priešiškamą kurstė visų pirma ne religinė priešata (pagonys *versus* krikščionys) kiek politinė, didžiavalstybinė konkurencija⁷¹. Šį tarpusavio priešiškamą galime pabrėžti primindami, kad maskvėnams pats žodis „lietuvis“ buvo virtęs keiksmazodžiu. Tokią etiketę jie galėjo užklijuoti kad ir pačiam patriarchui Filotėjui⁷².

Išvados

Atliktas lyginamasis tyrimas aiškiai parodė, kad dialoginį santykį tarp pagonių Lietuvos valdovų (Gedimino ir Algirdo) ir krikščioniško pasaulio atstovų įgalino prielaidų, nuostatų ir minčių visuma, kurią galima apibūdinti kaip prigimtinės teisės reiškimosi sferą.

Lietuvos valdovų Gedimino ir Algirdo prigimtinio teisingumo doktrinai tiek, kiek ji reiškėsi tarptautinių santykių (*ius gentium*) sferoje, būdingiausi tokie principai: teisė gintis nuo patiriamos prievartos, diplomatinis kontaktus įgyvendinančių asmenų neliečiamumas, pareiga laikytis tarpusavyje sudarytų sutarčių.

Gedimino laiškuose prigimtinio teisingumo doktrina reiškiasi visų pirma teisės gintis nuo skriaudikų akcentavimu. Jis koncentruotai argumentuoja, siekdamas įtikinti katalikų Bažnyčios hierarchus, kad Vokiečių ordino karas prieš Lietuvą neatitinka teisingo karo doktrinos reikalavimų ir todėl jis yra ir neteisingas, ir neteisėtas.

⁷⁰ J. Muldoon, min. veik., p. 15–18. Daugiau apie vadinamąją hierokratinę doktriną ir jos autorius (Egidijus Romietis, Jokūbas Viterbietis ir kt.) žr. J. Canning, *Ideas of Power in the Late Middle Ages, 1296–1417*, Cambridge, 2011, p. 29–59.

⁷¹ Daugiau apie šios konkurencijos reiškimosi pavidalus žr. S. V. Polchov, *Litauische alternative für die ganze Rus’? Die Ostpolitik der litauischen Herrscher im ausgehenden Mittelalter: Ansprüche und Wirklichkeit*, *Studia Historica Brunensia*, 2019, vol. 66, no. 2, S. 45–62.

⁷² *PHB*, № 20, cr. 185 (1378 06 23).

Algirdo laiške Konstantinopolio patriarchui Filotėjui taip pat akcentuojamas Lietuvos karo prieš Maskvą gynybinis pobūdis. Šiame tekste itin pabrėžiamas Rusios metropolito Aleksijaus aktyvus įsitraukimas į maskvėnų politines machinacijas ir karinių veiksmų kurstymą. Šio metropolito sankcionuotas kryžiaus bučiavimu sutvirtintos priesaikos laužymas turėjo rodyti tokių veiksmų šventvagišką pobūdį. Pagonio valdovo apeliavimas į stačiatikių Bažnyčios hierarchus, kad stačiatikiai laikytųsi savo pačių šventenybėmis sutvirtintų priesaikų, reprezentuoja paradoksalų dalyką viduramžių Europos kontekste, bet jį taip pat galima traktuoti kaip visuotinai žinotos sutarčių laikymosi nuostatos (*pacta sunt servanda*) apraišką.

Dialoginiam krikščionių ir nekrikščionių santykiui geriausias prielaidas kūrė popiežiaus Inocento IV tarptautinių santykių doktrina. Jai bene nepalankiausia buvo kito kanonų teisės žinovo Henriko Suziečio (Hostiensis) plėtota doktrina, nepripažinusi nekrikščionių valdžios teisėtumo principo. Abi šios teorijos veikė pagoniškos Lietuvos ir jos kaimynų katalikų santykius.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Acta Patriarchatus Constantinopolitani, 1315–1402. Vol. 1. Ed. Franz Miklosich, Joseph Müller. Wien: Gerold, 1860.

ARISTOTELIS. *Politika*. Iš senosios graikų k. vertė Mindaugas Strockis. Vilnius: Margi raštai, 2009.

Aristotle's Nicomachean Ethics. Tr. by Robert C. Bartlett and Susan D. Collins. Chicago–London: The University of Chicago Press, 2011.

Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai. Par. S. C. Rowell. Vilnius: Vaga, 2003.

Chronica XXIV generalium Ordinis Minorum. In: *Analecta Franciscana*, ad Claras Aquas (Quaracchi) prope Florentiam: Ex typographia Collegii S. Bonaventurae. T. 3, 1897.

Die Chronik Wigands von Marburg. Hg. von Theodor Hirsch. In: *Scriptores Rerum Prussicarum*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1863, Bd. 2, S. 429–662.

Hansisches Urkundenbuch. Hg. von Konstantin Höhlbaum. Bd. 1. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1876.

Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae. Hg. von Ernst Strehlke. In: *Scriptores Rerum Prussicarum*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1863, Bd. 2, S. 9–116.

Isidoro di Siviglia. *Etimologie o origini*. A cura di Angelo Valastro Canale. Torino: UTET Libreria, 2006, vol. 1–2.

PLATONAS. *Gorgijas*. Iš senosios graikų k. vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė T. Alekniėnė. Vilnius: Žara, 2019.

ПРИЦЕЛКОВ, Михаил Д. *Троицкая летопись. Реконструкция текста*. Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1950.

Русская Историческая Библиотека. Т. 6. Санкт-Петербург: Археографическая комиссия Министерства народного просвещения, 1880.

ALIŠAUSKAS, Vytautas. *Sakymas ir rašymas: Kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Aidai, 2009.

BANIONIS, Egidijus. Žodžio ir papročio kultūros pėdsakai Gedimino laiškuose. In: *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*. Ats. red. M. Vaicekauskas (*Senoji Lietuvos literatūra*, t. 4). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 22–40.

BARONAS, Darius. *Trys Vilniaus kankiniai: Gyvenimas ir istorija*. Vilnius: Aidai, 2000.

BARONAS, Darius. *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.* Vilnius: Aidai, 2010.

BARONAS, Darius. Good faith and *Realpolitik*. Approaching the art of politics of Lithuanian rulers in the fourteenth century. *Studia Historica Brunensia*, 2019, vol. 66, no. 2, p. 31–44.

BARONAS, Darius; ROWELL, Stephen C. *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius: The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2015.

BUDRECKIS, Algirdas M. *Algirdas: Senovės Lietuvos valstybininkas, jo veikla ir laikai*. New York: LŠST Simo Kudirkos šaulių kuopa, 1981 (naujas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2020).

CANNING, Joseph. *Ideas of Power in the Late Middle Ages, 1296–1417*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200. Ed. N. Berend. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

COLKER, M. L. America rediscovered in the thirteenth century?, *Speculum*, 54 (1979), p. 712–726.

CROWE, Jonathan. *Natural Law and the Nature of Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

DENNIS, Georges T. Defenders of the Christian people: holy war in Byzantium. In: *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*. Ed. by Angeliki E. Laiou, Roy Parviz Mottahedeh. Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001, p. 31–39.

DUBONIS, Artūras. *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009.

DUMVILLE, David N. Kingship, genealogies and regnal lists. In: *Early Medieval Kingship*. Ed. by P. H. Sawyer, I. N. Wood. Leeds: School of History, University of Leeds, 1977, p. 72–104.

Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje. Sudarė A. Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.

EVANS, Gillian R. Law and Nature. In: *The Cambridge History of Medieval Philosophy*. Ed. by C. van Dyke, R. Pasnau. Cambridge: Cambridge University Press, 2014 (2nd ed.), p. 565–576.

GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius: Žara, 1998.

HART, Herbert L. A. *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press, 1994 (2nd ed.).

HASTINGS, Adrian. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

HOLLINGSWORTH, Paul A. Holy men and the transformation of political space in medieval Rus'. In: *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Middle Ages. Essays on the Contribution of Peter Brown*. Ed. by J. Howard-Johnston, P. A. Hayward. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 187–213.

IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos istorijos šaltiniai (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 3)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras, 1995.

JACKSON, Peter. *The Mongols and the West, 1221–1410*. London–New York: Routledge, 2014.
Jogaila. Red. A. Šapoka. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1935 (naujas leidimas, Kaunas: Delta, 1991).

KAEGI, W. E. *Byzantium and the Early Islamic Conquests*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011 (I leidimas 1992).

KANTOROWICZ, Ernst H. *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton: Princeton University Press, 1997 (I leidimas 1957).

KEEN, Maurice H. *The Laws of War in the Late Middle Ages*. London–Toronto: Routledge & Kegan Paul, University of Toronto Press, 1965.

KUBON, Sebastian. Die älteren Briefregister des Deutschen Ordens – eine Sammlung auch von Selbstzeugnissen? Quellenkundliche Überlegungen zur Erschließung und virtuellen Rekonstruktion der ehem. Hochmeister-Registranten. In: *Neuere Editionen der sogenannten „Ego-Dokumente“ und andere Projekte in den Editionswissenschaften. Editionswissenschaftliches Kolloquium, 2013*. Hg. von Helmut Flachnecker und Janusz Tandeki; unter Mitarbeit von Krzysztof Kopiński (Ser. *Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quelleneditionen = Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do Spraw Edycji Źródł*. Bd. 7). Toruń: Towarzystwo Naukowe, 2015, S. 271–293.

KUČINSKAS, Antanas. *Kęstutis – Lietuvių tautos gynėjas*. Marijampolė: Sakalas, 1938 (naujas leidimas, Vilnius: Mokslas, 1988).

Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople, Vol. V/5: Les Actes des Patriarches. Les Regestes de 1310 a 1376. Ed. J. Darrouzès. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1977.

LUSCOMBE, David E. Natural morality and natural law. In: *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy: From the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism, 1100–1600*. Ed. by N. Kretzmann, A. Kenny, J. Pinborg, E. Stump. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, p. 705–720.

LUTWAK, Edward N. *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*. Cambridge MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2009.

MATTOX, John Mark. *Saint Augustine and the Theory of Just War*. London–New York: Continuum, 2006.

MEYENDORFF, John. *Byzantium and the Rise of Russia: A Study of Byzantino-Russian Relations in the Fourteenth Century*. Crestwood, New York: St Vladimir's Seminary Press, 1989.

MIKHAILOVA, Yulia; PRESTEL, David K. Cross kissing: Keeping one's word in twelfth-century Rus'. *Slavic Review*, 2011, vol. 70, no. 1, p. 1–22.

MILLER, David. „Justice“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.).

MULDOON, James. *Popes, Lawyers, and Infidels: The Church and the Non-Christian World 1250–1550*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1979.

NIKODEM, Jarosław. *Witold wielki książę litewski (1354 lub 1355 – 27 października 1430)*. Kraków: Avalon, 2013.

NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Gediminas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1989.

NOWAKOWSKA, Natalia. *King Sigismund of Poland and Martin Luther: The Reformation before Confessionalization*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

PASSERIN D'ENTRÈVES, Alessandro. *Natural Law: An Introduction to Legal Philosophy*. London: Hutchinson University Library, 1951.

PETRAUSKAS, Rimvydas. Palemone und die vier Sippen: Die römische Abstammungstheorie der Litauer. In: *Abstammungsmythen und Völkergenealogien im frühneuzeitlichen Ostseeraum*. Hg. von S. Donecker (Ser. *Studien zur Geschichte der Ostseeregion*, Bd. 2). Greifswald: Universität Greifswald, 2020, S. 195–209.

PFITZNER, Josef. *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1930 (naujas leidimas, Vilnius: Mintis, 1989).

POLECHOV, Sergej V. Litauische alternative für die ganze Rus'? Die Ostpolitik der litauischen Herrscher im ausgehenden Mittelalter: Ansprüche und Wirklichkeit. *Studia Historica Brunensia*, 2019, vol. 66, no. 2, S. 45–62.

PREISER-KAPPELLER, Johannes. „Konfessionswechsel“ als Drohung. Beobachtungen zum Aufstieg des Kyprianos zum Metropoliten von Kiev und Litauen (1375) im Kontext der Politik des Patriarchats von Konstantinopel an Kontaktzonen zur Westkirche im 13. und 14. Jahrhundert. In: *Church Union and Crusading in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. Ed. by C. Gastgeber (*Transylvanian Review*, vol. 18, suppl. 2). Cluj-Napoca: IDC press, 2009, p. 253–277.

REYNOLDS, Leighton D.; WILSON Nigel G. *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*. Oxford: Clarendon Press, 1991 (3rd ed; I leidimas 1968).

RIEDEL, Meredith. L. D. *Leo VI and the Transformation of Byzantine Christian Identity: Writings of an Unexpected Emperor*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

ROČKA, Marcelinas. Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui. In: M. ROČKA, *Rinktiniai raštai*. Sud. M. Vaicekuskas (*Senoji Lietuvos literatūra*, t. 11). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 11–18.

ROWELL, Stephen C. Of men and monsters: sources for the history of Lithuania in the time of Gediminas (ca. 1315–1342). *Journal of Baltic Studies*, 1993, vol. 24, no. 1, p. 73–112.

ROWELL, Stephen C. Lithuania and the West, 1337–41. A Question of Sources. *Journal of Baltic Studies*, 1989, vol. 20, p. 303–326.

ROWELL, Stephen C. The letters of Gediminas: “Gemachte Lüge?” Notes on a controversy. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1993, Bd. 41, p. 321–360.

RUSSELL, Frederick H. Just war. In: *Cambridge History of Medieval Philosophy*. Ed. R. Pasnau. Cambridge: Cambridge University Press, 2014 (2nd ed.), p. 593–602.

SALAMON, Maciej. Cyprian (Kyprianos, Kiprian) the metropolitan of Kiev and Byzantine policy in East-Central Europe. In: *Byzantium and East Central Europe*. Ed. by Günter Prinzing, Maciej Salamon (*Byzantina et Slavica Cracoviensia*, vol. 3). Cracow: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica“, 2001, p. 221–235.

SASSIER, Yves. *Royauté et idéologie au Moyen Âge: Bas-Empire, Monde Franc, France (IVe–XIIe siècle)*. Paris: Armand Colin, 2012 (2e ed. I leidimas 2001).

SYNKELLOU, Efstratia. Reflections on Byzantine “war ideology” in Late Byzantium”. In: *Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Akten des Internationalen Symposiums (Wien, 19.–21. Mai 2011)*. Ed. by / hg. von Johannes Koder, Ioannis Stouraitis (*Veröffentlichungen zur Byzanzforschung*, Bd. 30). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012, p. 99–107.

SOUTHERN, Richard W. *The Making of the Middle Ages*. New Haven–London: Yale University Press, 1977 (I leidimas 1953).

STEFANOVIČ, Petr S. Der Eid des Adels gegenüber dem Herrscher im mittelalterlichen Rußland. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2005, Neue Folge, Bd. 53, H. 4, S. 497–505.

STRAUSS, Leo. *Prigimtinė teisė ir istorija*. Iš anglų k. vertė A. Radžvilienė. Vilnius: Tyto alba, 2017.

SVAREVIČIŪTĖ, Kristina. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo graikiškas laiškas Bizantijos epistolografijos kontekste. *Literatūra*, 2011 53(3), p. 89–99.

ŠAPOKA, Adolfas ir kt. *Vytautas Didysis, 1350–1430*. Kaunas: Sakalas, 1930 (naujas leidimas, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988).

TEŃGOWSKI, Jan. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*. Poznań–Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 1999.

TIERNEY, Brian. *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150–1625*. Atlanta: Scholars Press, 1997.

WYROZUMSKI, Jerzy. Próba chrystianizacji Litwy w czasach Giedymina. *Analecta Cracoviensia*, 1987, t. 19, p. 73–85.

WÜST, Marcus. *Studien zum Selbstverständnis des Deutschen Ordens im Mittelalter (Ser. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 73)*. Weimar: VDG, 2013.

ŽUKAS, Saulius. Gedimino laiškų semiotinė analizė. In: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*. Ats. red. M. Vaicekauskas (*Senoji Lietuvos literatūra*, t. 4). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 175–183.

БЕСПАЛОВ, Роман А. О письме Ольгерда патриарху Филофею. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2015, № 2 (60), с. 49–62.

СТЕФАНОВИЧ, Петр С. Князь и бояре: клятва верности и право отъезда. In: А. А. ГОРСКИЙ, В. А. КУЧКИН, П. В. ЛУКИН, П. С. СТЕФАНОВИЧ. *Древняя Русь: очерки политического и социального строя*. Москва: Индрик, 2008, с. 149–269.

**THE CONCEPT OF NATURAL JUSTICE OF THE LITHUANIAN RULERS
GEDIMINAS AND ALGIRDAS FROM THE POINT
OF VIEW OF INTERNATIONAL RELATIONS**

Summary

DARIUS BARONAS

Comparative research has disclosed that a dialogue between Lithuania's pagan rulers Gediminas and Algirdas on one hand, and Christian believers on the other, was made possible thanks to the existence of Natural Law and its derivative natural justice. The most pronounced traits of natural justice, as far as the concept of international relations on the part of Lithuania's rulers is concerned, were the following: the right to defend oneself against violence, diplomatic immunity, and the duty to abide by treaties. The letters of grand dukes Gediminas and Algirdas underline the right to self-defence in terms that are readily comprehensible in the light of the theory of a just war. The paradox of the grand ducal admonitions addressed to Christians lies in the fact that pagan rulers called on Christians to adhere to treaties and agreements that were corroborated by sacred rituals.

Gauta 2021 m. sausio mėn.

Priimta 2021 m. kovo mėn.

Darius Baronas – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: šaltinio tyros klausimai, krikščionybės Lietuvoje istorija XIII–XVIII a., Vilniaus miesto istorija XIV–XVIII a., LDK pranciškonų istorija, LDK stačiatikių kultūra, Europos viduramžių, Bizantijos ir Rusijos / Rusijos istorija.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: darius.baronas@istorija.lt